

ЗМІНИ У МЕТОДИЦІ ЗБОРУ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРІАЛУ ПРО НІМЦІВ ТА НІМЕЧЧИНУ В ЧАСОВІЙ ПРОЕКЦІЇ

Слободян Назарій, аспірант,
*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Для виявлення своєрідності фольклору важливим є осмислення методики його збору та фіксації в часовій проекції, що дає можливість оцінити динаміку змін і трансформацій. При цьому вагомого значення набувають записи фольклору, здійснені в різні історичні періоди. Фольклор про німців та Німеччину є невід'ємною частиною усної народної творчості, яка формувалася через призму суспільно-політичних подій, що були основою для її розвитку та функціонування.

У царині вивчення збору фольклорного матеріалу, який відображає рецепцію явищ, подій та інших народів зроблено вже багато, починаючи від класичних концепцій І. Франка, В. Гнатюка, П. Куліша аж до нових розвідок ХХ-ХХІ століття, які представлені у працях таких фольклористів, як О. Бріцина, О. Кузьменко, Л. Мушкетик та ін.

Сучасний стан науки вимагає постійного перегляду методологічного інструментарію, врахування класичних та новітніх теоретичних пропозицій та технічних можливостей, що стали реальністю й набули поширення на рубежі тисячоліть. Протягом двох останніх сторіч фольклористи переважно спрямовували свою увагу на пошук майстерних виконавців та фіксацію мистецьки довершених текстів. Однак поряд із сильною «літературоцентричною» тенденцією дедалі більшого поширення нині набувають антропоцентричні спрямування [1].

На межі ХІХ та ХХ сторіч великого поширення набула методика «суцільного» запису, особливо в період Першої світової війни. Проте цей метод запису викликав критику, зокрема В. Гнатюка та Б. Грінченка. Причина полягала в тому, що збирач не «відсіював» «неякісні» тексти, а вважав за

необхідне фіксувати максимальну кількість почутого, включаючи й варіанти того самого твору.

Першим, хто висунув питання про потребу систематичної фіксації новотворів про Першу світову війну та їхнє методичне записування, був В. Гнатюк. У своїй розвідці «Війна і народна поезія» він подав питальник для запису творів різних жанрів та зразки кількох текстів. Саме у цій книжечці було розміщено перші унікальні публікації стрілецьких пісень про Першу світову війну [2].

Під впливом Гнатюка, який не тільки записував особисто, а й спонукав до цього інших, до справи долучилися нефахівці. Це були звичайні селяни, рекрути, які опинилися на фронті перед німецьким ворогом. До цього долучилася і галицька інтелігенція, серед яких були колишні громадські діячі, учителі, а у воєнний час – жовніри австрійської армії [6]. Таким чином були збережені безцінні фольклорні матеріали, як зараз знаходяться у двох фондах: В. Гнатюка та в Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та народознавства ім. М. Т. Рильського НАН України.

Дуже часто в екстремальних умовах воєнного періоду чимало фольклорних творів записали і самотійно склали поранені. Багато текстів залишилися анонімними – і щодо їхніх виконавців, і щодо записувачів, які передавали свої записки добровольцям жіночого комітету. Саме в таких умовах були створені збірки творів усної народної творчості про війну, де ми простежуємо рецепцію німецького солдата.

Вагому роль у створенні та фіксації фольклорного матеріалу про німців та Німеччину здійснили військовополонені. У таборах Австрії та Німеччини в складних умовах війни проводилася активна українізація та національно-просвітня місія. За допомогою низки часописів, які виходили за підтримки «Союзу Визволення України», зокрема «Вільне слово», «Просвітній листок», згодом «Громадська думка», «Розвага», «Розсвіт» поширювалися жарти, дотепи, фейлетони, які склали основу народних анекдотів про війну. Крім того,

товариство «Просвіта» ім. М. Драгоманова, організоване в таборі Фрайштадта, мало свою Етнографічну комісію, яка збирала фольклорні матеріали. У таборових газетах та віденській пресі друкували також вірші полонених українців, які стали важливими документами переживань і колективних настроїв українців на шляху до їхньої національної свідомості й самовизначення [6].

З 1915 р. у віденському часописі «Вісник Союзу визволення України» розпочалася публікація воєнних новотворів про Першу світову війну, а саме: про січових стрільців, автобіографічні оповіді про втрату родини у вирі війни та про ворога.

До справи фіксації фольклорного матеріалу долучалися не тільки солдати, але й медики, які на власні очі бачили жахіття війни. Яскравим прикладом цього є праця сестри милосердя Софії Федорченко «Народ на війні». У трьох частинах цієї книги представлені літературно опрацьовані солдатські оповідання, пісні, приказки, що описують трагічно-жорстокі сторінки війни [9].

Якщо розглядати сатири-гумористичний воєнний фольклор, то він яскраво проявляється у малій формі, зокрема в приповідках та оповідках-анекдотів. Серед записів того часу збереглися популярні жарти про європейських державців, у сюжеті яких простежуємо протистояння двох персонажів, які міряються силою. Записів політичних анекдотів про конфлікти між царем і цісарем дійшло до нас значно менше, ніж текстів, які стосувалися перипетій фронтового життя. Такого жанру усної народної творчості збереглося мало тому, що сатири-гумористичний фольклор передавався зазвичай з вуст в уста і надто рідко публікувався в часописах, або ж в журналах. Дуже часто фольклорні записи такого характеру отримували літературне опрацювання, що для фольклористів істотно ускладнює поглиблений текстологічний аналіз [7].

Яскравим явищем усної народної творчості Першої світової війни стали віршовані листи солдатів до рідних, поетичні послання січових стрільців із фронту. Провідними мотивами є нелегке фронтове життя, бажання повернутися додому та побачити рідних, мотив молитви про визволення та закінчення війни.

Саме у такі формі фіксації у вигляді надісланих листів фольклорний матеріал довгі роки зберігався у рідних солдатів Першої світової війни. Деякі віршовані послання з фронту було опубліковано у повоєнних часописах.

Активним збирачем усної народної творчості того часу був Осип Назарук. Частину своїх записів автор опублікував це під час війни. Цілісно вони представлені в праці «Слідами Українських Січових Стрільців» (1919). Фіксуючи оповідання, автор ставив перед собою конкретну мету: з'ясувати, які думки мають стрільці, українська спільнота про події на фронті та про ворога. Завдяки цій методиці збору матеріалу в друкованому тексті були збережені особливості діалектного мовлення оповідачів, а також зафіксував найнеобхідніші паспортні дані оповідача: рік, місце народження, освіта, соціальне походження, важливі моменти біографії тощо [4].

Із несподіваним та стрімким початком німецько-радянської війни та завдяки ідеологічно-пропагандистським методам СРСР та нацистської Німеччини поява фольклорного матеріалу збільшилася в рази, а через це – розширився і спектр методик запису та фіксації усної народної творчості періоду Другої світової війни.

Довоєнні фольклорні записи містять більше традиційних зразків і менш «радянізовані», тоді як у фольклорі, зібраному наприкінці 40-х рр. ХХ ст., бачимо відбиток подій Другої світової війни, наслідки пропагандистської роботи, звеличення народу-переможця. Війна стала могутнім ідеологічним важелем.

Довоєнний період та період початку 40-х рр. ХХ ст. характеризується тим, що в цей час було проведено велику кількість фольклорних експедицій до західного регіону України, до Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Чернівецької областей. Проте фольклорний матеріал цих експедицій, у яких брали участь львівські дослідники, зокрема Ф. Колесса та О. Роздольський, був відсортований, адже перевага надавалася фольклорним зразкам радянського періоду [3].

Комуністична влада зосереджувала працівників державних установ фіксувати все, що стосується позитивного образу Червоної Армії у світлі дій її керівників – вождів, видатних полковників, та все, що створює надто негативний образ німця-фашиста, який зазіхнув на чужу територію.

Особливого розголосу своїми публікаціями набували газети та журнали, до редакцій яких надсилали листи, часто навіть з фронту. Тенденційно інтерпретований та негативно доповнений образ окупанта набував рис особливої жорстокості. Такі промовисті коментарі очевидців свідчать про штучність чи замовний характер багатьох таких «записів», які у сучасній фольклористиці атрибутують терміном «фейкмор» (з англ. fake lore – фальсифікований фольклор, підробка) [6].

Цікавою є історія фіксування та поширення усної народної творчості учасниками примусового вивезення на роботу в Німеччину. Однією з перших наукових робіт, присвячених фольклору Другої світової війни була кандидатська дисертація Михайла Стельмаха «Українські народні пісні про Велику Вітчизняну війну». Задум цієї роботи письменник почав здійснювати, перебуваючи на фронті. Матеріали для її написання він значно поповнив у відрядженнях по селах і містах Німеччини. У своїх записниках М. Стельмах зафіксував деякі дані про людей, від яких було записано пісні [8].

Одночасно в Україні велася розгорнута німецька пропаганда про щасливе життя та працю українців у Німеччині. Листи з неволі, передані при нагоді, без цензурних правок, були чи не єдиним правдивим джерелом про перебування на примусових роботах. Подекуди їх використовували як матеріал для партизанських листівок.

Багато наших земляків, які перебували на примусових роботах в Німеччині, робили записи про своє невільницьке життя в маленькі записники-книжечки, більшість з яких були втрачені дорогою додому, або були забрані охороною, проте деяким все ж таки вдалося їх зберегти.

В післявоєнний період широкого розголосу набув проект «Фольклор Великої Вітчизняної війни», який передбачав зібрання найкращих зразків з

унікальної колекції історичних сюжетів про екстремальні умови життя в концтаборах, примусові роботи на бауерів у Німеччині. Зібрані вірші, пісні, приказки й прислів'я про фашистську окупацію та неволю мали стати основою запланованого видання. Проте цьому проекту так і не судилося здійснитися.

На радянську фольклористику було покладено «велике і відповідальне завдання зібрати, зафіксувати все, що є поетичним відображенням «великої епохи» [5]. Проте трактування трагедії невільників йшло поза межами пафосних ідеологічних замовлень.

Підсумовуючи можна зазначити, що методика збору фольклорного матеріалу зазнавала трансформацій відповідно до періоду, коли фіксувався фольклорний матеріал. Політичні катаклізми ХХ століття значно вплинули і на процес збору усної народної творчості, методикою якого послуговувалися не тільки фольклористи, але й пересічне населення.

Список використаних джерел

1. Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства: монографія. Київ: ІМФе ім. М. Т. Рильського, 2006. 400 с.

2. Гнатюк В. Війна і народна поезія. Календарик для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р. Відень, 1916. С. 68–84.

3. Завадська В. В. Про особливості збирання та публікації українського фольклору напередодні та під час Другої світової війни. *Український смисл*. 2018. № 2018. С. 244-253.

4. Качкан В. Українські письменники – генератори ідей зУНР (Політологізм Осипа Назарука). Хай святиться ім'я твоє: Історія української літератури і культури в персоналіях (XIX–XX ст.). Львів, 2002. Кн. 5. С. 204-212.

5. Крупянская В.Ю. Фольклор Великой Отечественной войны (задачи и методы собирания). Москва-Ленинград, 1949. С. 4

6. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження: монографія. Львів: ІН НАН України, 2018. 728 с.

7. Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність: монографія. Львів: ІН НАН України, 2009. 295 с.

8. Стельмах М.П. Велика Вітчизняна війна в народних піснях. Українська народна поетична творчість / за ред. М. Т. Рильського. Київ: Радянська школа, 1965. С. 345–349.

9. Федорченко С. Народ на війне. Москва: Советский писатель, 1990. С. 3-4.

SPOŁECZNE I POLITYCZNE ZMIANY W ASPEKCIE BEZPIECZEŃSTWA. PRZYKŁAD POLSKI

*Stefański Ryszard, Dr hab. prof.,
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach*

W wyniku rozstrzygnięć konferencji w Teheranie, Jałcie i Poczdamie Polska znalazła się w strefie wpływów ZSRR. Potwierdzeniem tego było założenie paktu militarnego o nazwie Układ Warszawski (1955). Potwierdzeniem stany rzeczy była niepisana formuła tzw. Doktryny Breżniewa.

W 1988 r. odwiedza Polskę Michaił Gorbaczow, dając do zrozumienia, iż niniejsza doktryna już nie obowiązuje. Kilka miesięcy później w Polsce rozpoczyna się «Okrągły Stół» – rozmowy władzy z opozycją solidarnościową. Czego efektem są «wybory czerwcowe» i powstanie pierwszego niekomunistycznego rządu d 1945 r. Po intensywnych staraniach Polskiej dyplomacji dochodzi do likwidacji Układu Warszawskiego (1991) i opuszczenia wojsk rosyjskich terenów Polski (1993). Te same starania na Zachodzie i Wschodzie przyniosły akcesję Polski do struktur NATO (1999).